

ЗА ПРЕВОДА И СВЕТОВНАТА ЛИТЕРАТУРА

Затуй учете произведенията на всяка нация: който е познал една-единствена литература, знае една-единствена страница от книгата, в която се съдържат загадките на гения. (Джузепе Мацини)

С напредването на XXI век за всяка национална литература става все по-трудно не приобщаването ѝ към глобалните художествени процеси, а запазването на специфичните отличителни белези, които я открояват на техния фон. Ако подобно твърдение бъде предложено за одобрение или отхвърляне, не би било учудващо то да събере равен брой поддръжници и противници. Евентуалните изненади биха могли да произтекат от отговорите на въпроса коя от двете тенденции е за предпочитане. По времето на Гьоте, когато навлиза в обращение терминът "световна литература" (Weltliteratur), отговорът също едва ли е бил лесен. През 20-те години на XIX век обаче ценности като националното и наднационалното се намират в несравнимо по-ранен етап от своето формиране и са значително по-необременени с багаж от производни асоциации. По тази причина интуицията на Гьоте, който пръв използва понятието по отношение на литературната ситуация на своето съвремие, има прогнозен характер както спрямо самото явление, така и спрямо последиците от него.

За своя именит популяризатор обхватът на това понятие е хронологически и териториално максимален, тъй като включва онези произведения от класическата античност чак до неговия век, които споделят общата характеристика, че са белязали и ангажирали мисленето и чувствителността на хората, насърчавайки ги да станат интелектуални участници в сложен и обогатяващ полилог, неподвластен на времеви и географски ограничения. За осмислянето на тази концепция е от полза уточнението на Антоан Берман, че схващането на Гьоте се е отнасяло по-специално до модерните отношения между различните национални или регионални литератури и така според него световната литература се формирала в процеса на активното им едновременно съжителстване. Ползите от подобно общуване тепърва са щели да се увеличават, така както предстоящо е било разрастването на фонда, съставлящ съдържимото на понятието "световна литература". Но Гьоте отива по-далеч в проектирането на последиците от този процес и успява да формулира опасения от едно според него неминуемо усредняване на естетическите критерии, които публиката ще започне да прилага към нарастващия по количество и разнообразие обем от произведения на художествената литература. Страх от посредственост – така накратко може да се определи опасението на далновидния литератор и интелектуалец, който си дава сметка, че заради все по-масовия си характер международният литературен обмен ще има култивиращ ефект върху масите, но ще се наложи да жертва някои от елитарните си белези, за да им се хареса.

По същото време на италианска територия идеята на Гьоте за наднационалното литературно общение намира възторжен привърженик в лицето на Джузепе Мацини. Във вижданията на италианския политик, философ и революционер този идеал има изцяло европоцентрична ориентация. На фона на патриотичния патос, така характерен за времето на романтизма, Мацини успява да съзри ползите от градивното подражаване на превъзхождащи и обогатяващи външни модели в литературата и две години след Гьоте, през 1829 г., съчинява визионерския манифест "За една европейска литература", в който заявява: "И знам, че на мнозина думите европейска литература звучат като отрицание на всякакъв национален дух, на всякакъв индивидуален характер на народите; а на други – като някаква странна работа, като утопичен сън. Първите бъркат независимостта на една нация с нейното интелектуално изолиране – и това е недъг на ума; вторите губят вяра в хората и в нещата – и това е недъг на сърцето". По всичко личи, че Мацини внимателно е прочел укоризнената статия от Мадам Дьо Стал, преведена на италиански език през 1816 г., в която тя съветва италианците да обърнат внимание на новаторските отвъдалпийски литературни модели и (чрез превода!) най-сетне да почерпят стимул от чуждестранното. По времето, когато той пише своя манифест, желаните от него процеси вече са напреднали и е необходимо само да се направи уговорката, че те не отменят свещените патриотични принципи, за да може смело да се твърди: "И тъй, в Европа съществува съглашение на потребности и желания, една обща мисъл, един универсален дух, който насочва нациите по сходни пътеки към една и съща цел: съществува една европейска тенденция. Следователно литературата – ако не иска да се обрече на дребнотемия – ще трябва да навлезе в тази тенденция, да я изрази, подпомогне, упъти – ще трябва да стане европейска. И импулсът е даден. Литературните съчинения на отделните народи вече не носят оня свойствен характер, оня отличителен привкус, поради който не им е дадено да получат гражданственост у чуждите нации, освен ако не бъдат изкривени или, както е думата, напудрени." Както ще видим, италианската теоретична мисъл донякъде запазва мотива за европоцентризма и до днес в лицето на Франко Морети. Но това не променя факта, че за целите на интеграционните процеси към наднационалното културно ядро тя също разпознава превода като основен инструмент.

И действително, през тези близо двеста години, които ни делят от възникването на понятието за световна литература, преобладаващата част от еволюционните процеси в рамките на това явление са били стимулирани най-вече от превода. Интензивната и все по-професионална преводаческа дейност постепенно за това време не само създаде отлични условия за взаимодействие между отделните национални литератури, но и успя да еманципира теорията на превода като самостоятелна наука. Когато през 1972 г. Джеймс Холмс въвежда термина преводознание (Translation studies), това все още е помощна и низвергната ниша на фона на далеч по-натезалото от традиции и академичен престиж сравнително литературознание.

В началото на XXI век вече има солиден брой гласове в подкрепа на твърдението, че йерархията е преобърната и компаративистиката е тази, която

черпи кислород от развитието на науката за превода. Всъщност независимо чия ще бъде водещата роля, на практическо равнище преводаческата дейност безспорно е незаобиколима за началото на всеки разговор относно наднационалните процеси в литературата. По думите на един от водещите съвременни теоретици на превода Лорънс Венути преводите вкарват текстовете в глобални мрежи, които представят националното като конструирано от сближавания на интернационално ниво. Според Венути, който е и преводач от италиански, френски и каталонски, тези мрежи се променят от един исторически период в друг и с настъпването на XXI век скоростта и усъвършенстването на печатните и електронните медии им позволява да се множат и препокриват. Нуждата от по-интензивно общуване и съответно от повече преводи е съпътстващ ефект от глобализацията. Повечето наблюдатели са единомисленици, че това се отразява благотворно върху произведенията, представящи отделните национални литератури, като чрез превода им влива допълнителен интерпретативен потенциал. "Литературният език – твърди авторитетният компаративист Дейвид Дамрош – е език, който или печели, или губи при превода, за разлика от нелитературния, който обикновено нито печели, нито губи. [...]литературата остава в рамките на своята национална или регионална традиция обикновено когато губи при превода, докато произведенията се превръщат в световна литература, когато печелят при равносметката от превода..."

Преводаческата дейност обаче никога, включително и днес, не е била равнопосочно разпределена между отделните езици. Нещо повече, несъмненото господство на англоезичното сякаш е на път да анулира дори продължителните дебати по въпроса за "малките" и "големите" литератури. На фона на полифоничното циркулиране на преводна продукция трудно може да се отрече, че съществуват няколко езика и култури мастодонти, изпълняващи ролята на глобален център, спрямо които останалите гравитират в качеството на периферия. Английският език отдавна е лидер; дали ще наречем този факт господство, както прави Греъм Хъган (rule of English), или англоглобализъм по примера на Джонатан Арак, но факт е, че "понятието за световна литература се опира на превода като на основен инструмент за своето формиране, но не си дава сметка, че чрез използването на английския език като мост всъщност изолира своята територия, като я прави по-малко световна, отколкото претендира самият термин". Джон Пайзър от своя страна, разширявайки явлението до периметъра на не един "голям" език, предпочита да говори за транснационалната литература, писана през XX и XXI век от автори, носители на два езика и две култури, и от писатели, които в условията на изгнание по политически или икономически причини създават произведения, които поставят под въпрос понятието за национална литература като такова. Както Пайзър съвсем основателно забелязва, този тип литературна продукция предефинира самите принципи на световната литература.

Тези любопитни сюжетни линии имат роля и в протичащия в момента още един процес на предефиниране – това на разбирането за "център" и "периферия". От една страна, написаните на по-маломасштабни езици произведения се стремят да намерят излаз към преводи, които ще им осигурят билет за вход в канонобразуващите за световната литература англоезична, френскоезична или

пък, нека не пропускаме, шведскоезична среда. Неслучайно френската литературоведка Паскал Казанова в солидния си труд недвусмислено говори за легитимиращата власт на триъгълника Париж – Лондон – Ню Йорк. Мнозина теоретици признават, често със съжаление, понякога без, че заради физическата и интелектуалната невъзможност да познават нужния брой малки или по-екзотични езици, които биха им осигурили пряк поглед върху произведения от периферията, достъпът до тях най-вече през английския е неминуем, със съпътстващите рискове от съответната деформация. Полученият англоезичен масив не съставлява ли всъщност литературата на империализма, се пита италианският литературовед Франко Морети, който впрочем е проявявал интерес към съдбата на марксизма на Запад не само в качеството си на преводач на книга от Пери Андерсън по темата. От друга страна, съвременната ситуация допуска и една успоредна трактовка на процесите, до които води употребата на англоезичния канал. Освен като канал за излъчване от центъра към периферията той активно употребява и огледалната си функция, като пренася свежи стимули от вън навътре – все така чрез превода. Така появата в превод на този или на друг от големите световни езици наистина легитимира успеха и значимостта на произведения от групата на "малките", но същевременно им позволява и да упражнят своето ревитализиращо въздействие върху канона. Както сполучливо отбелязва литературоведката Марина Гулиелми от университета в Каляри, преводът разтърсва отвътре канона със своя дестабилизиращ и детериториализиращ потенциал. Именно тази втора линия като че ли вълнува Морети повече и го кара да констатира, че в резултат от исторически и културни събития Европа е изчерпала новаторския си потенциал и вече е вносител на оригинални литературни импулси отвън, като нейната самодостатъчност изглежда разклатена.

В съвременния етап от развитието на тази дискусия ключов изглежда въпросът за статуса, който трябва да бъде отреден на средството за свързка между сърцевината и периферията, ако за такова приемем английския език. Българският литературовед Галин Тиханов, който живее и работи в Лондон от години, съзира в англосаксонския дискурс за световната литература притеснителната тенденция към омаловажаване на багажа, изхвърлен от текста при пътуването от "оригинал" към "превод". Едно от възраженията му към този наречен от него либерален модел на мислене у автори като Дамрош е, че "...повлича със себе си смалвяване на контекста. Със смалвяването на контекста нараства преносимостта на съобщението, защото ги няма шумовете в системата, няма ги всички тези корени в традицията, в контекста, които задържат съобщението и не позволяват то да преминава свободно през границите". Обширна е темата за това дали подобно обстоятелство е преодолимо, при положение че нуждата от превод не е; по-съществено обаче в светлината на българската позиция в този глобален обмен е, че според Тиханов процесите в световната литература са центростремителни: "Много неща в световната литература идват от периферията към сърцевината". Изглежда, че този обрат представлява една от най-значимите тенденции, които характеризират новото в начина, по който днес трябва да се разглежда самото явление световна литература. Литературоведката Амелия Личева, която

демонстрира траен изследователски интерес и към произведения извън канона, с основание отчита, че това понятие вече не бива да се разглежда като синоним единствено на класика: "В последните години дебатът за канона, който в случая може да се използва и като синоним на понятието за световната литература, предполага преодоляване на европоцентричността за сметка на литературите на бившите колонии, на т.нар. трети свят, на малцинствата, на жените и пр. [...] В този смисъл може да се каже, че благодарение на усилията по отношение на промяната на канона световната литература също променя границите си и разширява езиците си. В този смисъл тя наистина уплътнява понятието "световна".

За бъдещето на България на тази карта можем да бъдем оптимисти. Българската култура дължи много на превода на чужда литература, но в последните години и все повече български автори успяват да направят пробив в чуждестранни издателства. Вероятно има смисъл да се заложи на забелязаното от Амелия Личева обстоятелство, че "парадоксално, но част от световната литература днес стъпва именно на произведения, в които спецификите на националното са изведени на преден план." И докато пред българската литература на световния подиум по-голямата част от пътя тепърва предстои, любопитно е да се разгледа по какъв начин днес наблюдателите позиционират италианската. Галин Тиханов например я разпределя в "полупериферия". На практика сходна е преценката на Лорънс Венути: "Не точно малка, понеже е подплатена с богати литературни традиции, но не и точно голяма поради липсата на културния престиж, притежаван от английската или френската". Самият Венути отчита как след Втората световна война италианската издателска индустрия постепенно става зависима от преводите. Същевременно е факт, че както той, така и Франко Морети – едни от най-влиятелните имена в съвременната наука за световната литература – са от италиански произход. Важно за настоящото изследване е да проследи разполагането на италианската и българската ситуация в картината на тази проблематика не само заради заявения интерес към техните два "частни случая", а и заради произтичащите от това специфики на контакта между тях, когато той е пряк, а не опосредстван от по-мощни господстващи системи. Но преди да стигнем до него, нека се опитаме да отговорим на въпроса може ли да бъдат разпознати днес резултатите от опасенията, изказани от Гьоте в зората на зараждането на проблема за световната литература.